

1b

1. s869 (b)

~~137/11~~

Ntsanwisi, H.W.

Ndzimana ya 8. Adzimanwana ya 5.

Mahlayiselo ya vavasati.

1. Wansati loko a tekiwa e mutini hi leswaku a ta ta veleka vana ni ku andzisa rixaka ra nuna wa yena. Loko wansati o na fika e vukatini o yima u nga veleki, u ta laveriwa mirhi mbeleko ya yena yi ko yi rtshunxeka; loko swi tsandza i khombo ra yena loyi wanhwanyana. Ku rhula ku nga ka ku nga vi kona e mutini; miharhi minwana swa endleka leswaku vukati byi fa.

2. Loko nhwanyana o na fika e vukatini o tikumela swihlangi ku tsaka ku kulukumba e mutini, vuntswaka ku hava, nwana u hlanganisa hikwavo va rhandzana laha mutini, hikuva hi lexi loyi wanhwanyana a nga tekiwa leswaku a ta tirha kona, ku nga ku veleka w vana.

Swivila.

1. Loko ku ri ni nkosi, ku ririwa munhu loyi a nga lova, masangu hikwawo na fanela ku basa, hi leswaku a ku na wanuna laha mutini, loyi a fanelaka ku ya e sangweni. Loko vafana va ri NGOMBI va yimba, masangu ya yila; loko nyimpi yi humile ku ya hlasela, loko ku ri ni vuvabyi laha mutini, vutabyi byi nga nyanya, ni ku endla khombo; e nyimpini matlharhi ya mi karihela.

2. Wansati loko a tintshunxile, a humile ndlwini, u ta fanela ku anwisa nwana wa yena, a ko a tlhela a languta henhla (vona nweteti); kumbe a ya nambyeni (hlamba), ku va kona a nga tlhelelaka sangweni; mharhi lowu a hi ku veleka vana, kambe i ku tlanga; (hi leswaku loko wanuna a twa leswaku swa huma u fanele ku hlomula swi humela handle. Vanwana a va ki va endla sweswo, va tshika masangu ku fika loko va vona nwana a kurile, va lumula, va lava wunwana; sweswo swi endleka e ndzhaku ka malembo mambirhi kumbe marharhu kumbe mune e ka w vanwana.

3. Wansati hambu a navela nuna wa chava ku vula, hikokwalaho swi le ka wanuna ku vona le'swi fanelaka ku endliwa leswaku vutomi byi ta famba swinene laha mutini. Wanuna u fanele ku pfuna nsati wa yena loko swi fanela leswaku a nga ti famba a tilavela. Kwalaho swi endla vugangu. Vanwana vavasati va taleriwile, va rhandza ku

s869

tshama va hlangana ni wanuna loko va ta hanya swinene; kutani ku lunghisa swona hi loko nuna a ri ri ku twisisa.

4. Mwindyangwini ya matshengwe, nsati wunwe u ta esangwini hi nkarhi. Nsati loyi a fanelaka ku hanya ni nuna u tshamisa (etlela) na yena a ko a teka khuri, a tama a ha ri na yena khuri ri ko ri va ni tinwheti. Loko ri vonaka swinene va nga avana. Wansati loyi a nga ni nwana loyi a nga nkulu, loyi a fanelaka ku lumuriwa hi yena loyi a languteleke ku ya enghena endlwini. Loko ku nga ri ni loyi nwana a nga nkulu ku lava ku lumuriwa, wanuna u to wisa nkarhinyana, kutani a sungula yena nsati loyi wu nga nkarhi wa yena ku ta endlwini. Na yena u ta va kwalaha ndlwini ku fikela loko a tekile khuri; na yena a a nga humi xikanwe, karbe u ta hanya e ndlwini ya nuna ku ko ku hundza tinwhetinyana, na yena a huma a nyizela wunwana.

5. A swi endleki leswaku wanuna a ya ka vasati va yena hikwavo nkarhi wunwe. Swi nga tala ku nwi hoxisa. Hi leswaku a nge ku tiva laha a nga fa kona. Ku fanela ku nghena hi wunwo-wunwe, a ri karhi a pima ni ku titwa, a ta tiva laha a faka kona.

6. Mdyangu yi hambene. Ndyangu wunwana ni wunwana wu endla swa wona. Vanwana va lugulela (a va undli vana). Wansati u kuma vana hi ku hatlisa, a va anwi va kolwa. La'vo tano va hlekiwa, vatswari va va holovela, swi vile swi na tingana. Vanwana va teka malembe mambirhi, vanwana marharhu ni ku tlula. Kambe la'va endlaka swinene hi la'va tekaka malembe marharhu; loko na swona munhu a hlwela va ri u lahla xuma, hikuva nsati loyi u tele ku ta veleka, u fanele ku veleka, a nga onhi nkarhi. Na swona a nga fanelanga ku veleka lembe rinwana ni rinwana a x nga telanga ku ta dlawa, na yena i munhu.

7. Enkarhini lowu wansati a nge ndlwini ni nuna wa yena, loko a nga ti tvi swinene e mmirini a nga fanelanga ku ta e sangweni, wa wisa swi tano ni ka yena nuna. Ma kona loko wansati a languta

3. herhla a nga tshineleriwi wa vabya. Vanhu e va feni, wansati wunwana ni wunwana u tiva mkarhi ya yena, ni leswaku xana swi nwi

s869

teka masiku mangani e ka languta ehenhla.

8. Loko masiku lawa wansati a vonuka nwheti ha wona ma tshinela, fanelo ya yena hi ku byela nuna leswaku masiku ma fikele, swi ri leswaku a ta hambana na yena. Swi ni khombo ngojfu, hikuva loko a nga nwi byeli swi ngo tshuka swi humelele ni vusiku, kutani kwalaho swi nga endla khombo. Vanwana vavanuna va ni ku ka va nga twi, va ala ku byeriwa; loko a ringeta kambe ku xx karhata loyi wanhwanyana, yena u to byela vakulukumba. Loko vona va swi tivile va ta nwi holovela. Loko a nga twi ku byeriwa a nga ka a nga lalami.

9. Wansati loko a languta ehenhla masiku marharhu, u ta tlhela a hlaya masiku marharhu a nga si pfumela ku hlangana ni nuna. Swi endlela leswaku mmiri wa yena wu hola. Kambe nawu lo'wu tiyeke lowu vavasati va layiwaka wona hi leswaku loko a vona nwheti u fanela ku hlaya masiku ya ntlhanu na mambirhi, hi ra ntlhanu na marharhu a sindza yindlu, a vuya e sangweni ni madyambu. Loko swi ri le' swinwana i vuxiya-xiya bya vutomi.

10. Loko wansati a ~~ka~~ vona nwheti ni vusiku swi tiviwa swinene leswaku siku rinwana swi nga endla mhangu, kwalaho u ta tshurguriwa leswaku a yi vona ni nhlikanhi. Na kambe loko wansati a vona nwheti masiku la'ma tlulaka marharhu (3), u laveriwa mirhi a tshunguriwa hikuva swi komba swinene leswaku a nga tsakanga, a nga hanyi swinene e mmirini wa yena; a nga va a ri ni vuvabyi lebyi va nge i M.C.M.E. Vuvabyi lebyi bya nombe i ngati yi teleke ngojfu e mmirini wa murhu. Le'swo tano swa sivela ni mbeleko.

11. Nawu lowu wa masiku ya ntlhanu na mambirhi wu pimeriwa e ka wansati loyi a hetisekeke, loyi a hanyaka swinene e mmirini wa yena. Loyi a tlulaka masiku marharhu loko a tshurguriwile swi ta

4. tlhelela kambe kwala ka masiku lawa marharhu, kutani u ta fanela ku tibasisa hi siku ra ntlhanu na marharhu, a sindza yindlu, kutani ni madyambu a vuyela e sangweni.

Ku hika.

12. Nkarhi wunwana wansati u hundziwa hi nkarhi wa yena, kutani a ehleketa leswaku u tekile khuri, kasi hi nwheti le'yi tlhandlamaka u ta tlhela a hlamba. Loko swi endlile hi ndlela leyi swi ta nwi talela (hi leswaku ku ta huma ngati yo tala ku tlula masiku). Mhaka leyi yi tala ku endla khombo ngopfu. Loko wansati lo'wo tano o na heta ku hlamba nuna wa yena o hlangana na yena u ta khomiwa hi xifuva, a kohlola, a fa, kambe swa endleka leswaku loko a hatlisa ku vula swa ha ri swintswa, swi laveriwa mirhi ya swona, a nga hanya, hambani a ta va xifuta. Loko swi tshuka swi humelele hi ndlela leyi wansati u fanela ku yiriwa, a ko a hlamba karharhu ku va kona e nuna a nwi tshinelelaka.

13. Mhaka leyi ya fana ni ya loko wansati a feriwile hi nwana lo'ntsongo. Vanwana vavasati va hatlisa ku hlamba e ndzhaku ka loko va kumile xihlangi, kasi vanwana va hlwela. Loko a feriwile u fanele ku yila, a kondza a hlamba ka ntlhanu na kanwe, ku va kona a hlanganaka ni nuna wa yena. La'va ehleketake leswaku nkarhi lowo wu lehile va fanela ku tirhisa mirhi, leswaku mmiri wa lo'wansati wu hatla ku titimela. Swi nga ri tano i khombo ra rifu kumbe vuhwata (sickly).

14. Vavasati la'vo biha, loko ku ri ni mhaka leyi a vonaka leswaku loko a ngo dlaya nuna wa yena u ta sala a vevukeriwa, wa swi kota ku nwi fihlela loko a vona nwheti. Kambe leswi a swi tali ku humelela. Loko swi humelela swi vuriwa VULCYI, kutani munhu loyi a nga NOYI ndlela ya yena i yinwe ntsena; u faneriwa hi rifu. Vo bohelela ribye e nhanwini, va susumetela e xidziveni. Vavasati va va-Tsonga mhaka leyi va yi fundzhile ngopfu. Mikarhi yo languta ehenhla loko yi fika a nga hlweri ku vula, na swona a nga pfumeri leswaku nuna wa yena a nwi tshinelela; loko a nga nwi karhata loko a nwi byerile, wo ya byela la'vakulu, vona va ta nwi holovela, a

5. a nga ha engeti. Handle ka loko wansati a vabya a nga swi koti ku alela nuna loko a ku a nwi andlalala sangu. Mhaka le'yo tano a yi tali ku humelela e ka vanhu la'va hanyaka a ri nuna ni nsati; yi

humelela ntsena loko byi ri vukati byo sindzisiwa; nhwanyana a komba leswaku a nga nwi lavi loyi wanuna.

Swiyila e ka loyi a tikeke.

Loko wansati a tikile u ni xitekela, hikokwalaho a nga fanelanga ku languta ngopfu swilo le'swo ka swi nga sasekanga. U fanela ku ka a nga languti vanhu la'vo swarha, nwana e ndzeni a nga tekela swona.

A nga fanelanga ku rhwala swilo le'swo tika swi nga ta nwi vavisela enwana e ndzeni.

A nga fanelanga ku famba r'endzo ro ya kule laha a pelaka milambu. Khale milambu leyi a yi fumbiwa hikokwalaho ka ku chava e valala; kutani mirhi leyi ya swi kota ku onhela wansati e khuri.

A nga faneli ku tshama a vavisekile, a hlundzukile, nwana a nga ta tela hi mahavana, a ta tlhutlha xikuvi loko a velekiwa. Loko yi tshuka yi humelele mhaka le'yo tano, nwana a a nga anwi; ku fanele ku phahliwa. (1) Ku nga cheriwa nkuma e matini, ma halatiwa ku ri karhi ku vulavuleriwa swiviti leswi, ni ku swi herisa. (2) kumbe ku nga khandlatiwa matluka ya nkanyi ma cheriwa matini ku phahliwa ha wona. Loko ku endliwile sweswo nwana u ta anwa, milandzu yi herile; na swona swa khoma loko munhu a lava ku tintshunxa, swa hlwerisa.

Wansati a nga fanelanga ku hakarha maduku (minturhu) hambu a ri tata wa kona a nga fanelanga ku hakarhela. Hambu loko a rhwele a swi fanelanga ku tamela xinwana xibya hi mavoko. Marhwalo leyi yi nga tikela nwana loko a huma a yi rhwele.

Wansati a nga fanelanga ku dya ngopfu matimba, kumbe timanga, timongo ni mbvacha; hikwaswo leswi swi nga endla leswaku swi karhata ni ku nononhwa loko a tintshunxa.

6. 1. E timhakeni leti ku ni swinwana le'swi fanelaka ku tsundzukiwa; Ku ni mukhuva wunwana lo'wu vuriwaka ku tlanga mileve. Mukhuva lowu wu kona e xikarhi ka va-Tsonga hikwavo. Wu tlangiwa hi vanhwanyana la'vatsongo. Va koka mileve leyi masiku hikwavo, yi kondza yi leha. Vanhwanyana lava va endla mukhuva lowu va hlengeletene, yi ri karhi yi pimiwa ku vona loyi a nga ni le'yo

s869

leha ku tlula vanwana. La'va nga ni tinyama le'to olova yi kokeka yi leha, yi tlula ya vanwana; kasi ka vanwana swa nononwha, hambi va ringota a swi lehi ku fika laha va rhandzaka kona. Loyi mileve ya yena yi tlulaka ya vanwana va ri: Yi ringana ni tinriku ta mangadyani. Loyi a nga kokiki mileve wa hlekiwa. Loko a tekiwile nuna wa yena u ta pfumala swo tlanga ha swona, ku titsakisa loko a ri ni nsati wa yena e sangweni. Makaka a ma nga khuturiwi, a ma nga juveriwi; kumbe a ku ri ku pfumala swo juvela ha swona, hikuva a swi endleki ka nhwanyana ku komba nhwanyana kulobye yuyena. Sweswi va juvela, hikuva ku ni mirhi ya xilungu leyi va kotaka ku yi tirhisa yi kulula makaka va sala va basile.

2. Ku ni ku tlanga ka majaha ni vanhwana; nhwanyana a nga pfumeri leswaku jaha ri enghenisa, kambe wo mana hi mindzhumbi. Kwalaho nhwanyana nyangwa a yi pfuleki, wo tshamisa a ri loyi a nga tiviki wanuna, hikuva a va enghenisi vo mana lunene hi mindzhumbi.

Timhaka leti va ti dyondzisiwa e tingomeni x ta vona; ngopfu-ngopfu e tingomeni ta vavasati. Kwalaho a ku na loyi a tekiwaka kumbe a tekaka a nga tivi leswi ku endlisiwaka xiswona loko ku hlanganiwa.

3. Masiku lawa a swi tano. Vunyingi bya vanhu va kereke va ri: Mikhuva leyi yi bihile, kutani majaha ni vanhwanyana a va swi endli swilo elswi; hikokwalaho la'vo tano ni siku va tekanaka va kohleka leswaku xana swi endlisiwa ku yini.

4. Hi tlhelo ra ku hlangana swo pimiwa hi laha matimba ya munhu ya nga hi kona. Vanwana vavanuna va hlwela ku pfukelwa.

7. Hikokwalaho swi lava leswaku a sungula hi ku khoma-khoma nsati mavele, na wona mmiri, na yona mileve, kutani loko a pfukeriwile ku va kona a enghenisaka; kasi vanwana va ni matimba ngopfu, va pfukelwa xikanwe, kwalaho wanuna wa swi kota ku ya xikanwe e ka wansati va nga sungulanga hi ku tlanga.

5. Vanwana vavanuna va rhandza leswaku loko va hlangana wansati u fanele ku hlanama, wanuna a va e henhla ka yena; leswi swa vavisa e ka vanwana vavasati loko va tikeriwa hi wanuna; kutani wansati a nga twi ntsako wa kona, kasi vanwana vo etlela va

s869

xaxamele. Wansati a nga tikeriwi, na yena u tshunxekile, u twa ntsako wa ku hlangana, wa tiphina; na yena wanuna wa swi kota ku enghenisa swinene ku fika laha ntsako wu hetiselaka, kasi loko wansati a hlanamile ko enela ku enghena nhloko ntsena, a swi hetisi ntsako.

6. Wansati na yena u ni ku navela wanuna, kambe hambu a swi twa a nga swi koti ku byela nuna, e ka wansati swa chavisa, yena wo amukela ntsena loko ku vula nuna. Nkarhi wunwana a nga swi komba hi ku ambamba nuna hala mahlweni, loko nuna a pfukelwa u to endla leswi a swi lavaka, kutani swi hetisa ku tsaka ka yena.

7. Swa vuriwa leswaku na yena wansati u ni matimba lawe ma humaka e ka yena. Swa endleka leswaku loko va hlangana wanuna xo tshuka xi lo pyatsa ku nga si huma nchumu. Sweswo swi karhata ngopfu. Loko swi humelele hi ndlela yoleyo, wanuna u fanela ku sala e sangweni, wansati a ya lava murhi a ta nwi nyika. Loko swi ta va swinene e ndzhaku ka nkarhinyana u ta pfukelwa. Va ta hlangana, loko a kota ku balesela, swi ta va swi lulamile; kutani a nga pfuka loyi wanuna. Loko a nga pfuka a nga rhangangi hi ku endla nawu lowu, ri ta va khombo e ka yena, swa dlaya.

8. Vavasati va tsakela ngopfu wanuna loyi a swi kotaka ku va tela karharhu kumbe kamune vusiku byinwe. Va kona vanwana vavasati la'va tsaneke ngopfu emmirini wa vona, la'va nga amukelaka wanuna kanwe, kasi ra vumbirhi a swa a he vuli nchumu e ka vona. Vanwana la'va swi fundzheke ngopfu ku hlangana ni vavasati va swi lavela ni mirhi ya swona. Loko munhu a dya Rivangalala ri ta nwi nyika matimba yo fana ni ya huku, a nga tirha mikarhi hikwayo a nga karhali. Mirhi leyi yi tirhisiwa ngopfu hi tihosi.

8.

9. Nkarhi lo'wunene wa ku hlangana ka varhandzani hi ni madyambu hi leswaku ni vusiku. Swigangu swi nga hlangana hambu wu ri nhlikanhi kwalaha va nga tshukaka va kumana kona va kuma leswaku swi nga endleka ku tirha entirho wolowo.

s369

10. Vanhu va etlelana va ri vambirhi a swi endliwi ku etlelana mi ri karhi mi voniwa, swa yila. Loko munhu a ku a tifambela o kuma vanhu va etlelana va nwi hlolela, va fanele ku nwi ~~x~~ nurhulula ku nwi nyika xanchumu.

11. Loko xi ri xigangu, va etlelana laha ku nga ni swihlangi le'swi otleleka, a swi na mhaka. Wo yiva a suka a tifambela. Loko loyi wansati a anwisa ~~x~~ u fanele ku tola vudzonyo (vununa) swi nga ti tshuka swi (nga ti tshuka swi) karhata xihlangi. Hi leswaku u tola ni mavele laha nwana a anwaka kona.

12. Vanhu la'va ha ku tekanaka, hambi va ri la'va nga tekana masiku loko va lava ku kuma xihlangi va fanela ku hlangane masiku hikwawo, va endla hi matimba ku ko loyi wansati a teka khuri. Loko ku tshuka ku va ni nyimpi vavanuna la'va nga enghena etindlwini a va pfumeleriwi ku ya e nyimpini, ~~k~~ hambi ku ri eku hloteni ka swihari le'swikulu, kumbe swivandzana, mhaka leyo yi ni khombo e ka la'va humaka e masangweni. Va tshunxekile e mitirhweni le'yo tano. Loko ngati ya wanuna ni ya wansati ti nga hlangani swinene wanuna u ta ondza ku chavisa loko nsati a tekile khuri; nkarhi wunwana na yena wansati wa khwayeka, kasi lava tingati ta vona ti twananaka u ta kuma va languteka hikwavo.

13. Swa yila leswaku wanuna a etlela ni vavasati vo tlula wunwe hi vusiku byinwe. Hi leswaku u ta kohleka laha a nga ~~k~~ khuvazeka
 9. kona. Ku endla leswaku wansati a nga teki khuri swi tiviwa hi tindlela timbirhi ntsena. (1) Hi leswaku wanuna u fanela ku ka a nga enghenisi, a manisa ntsena e mindzhumbhini. (2) Loko a enghenisa u fanele ku hatlisa a hlomula loko a twa leswaku swa huma. Ku sivele hi mirhi a hi xilo le'xi tirhisiwaka ngopfu, hambi xi nga va xi tirhisiwa, a hi vangani la'va tivaka mhaka leyi; na vona va ngo va va malembo lawa ku nga hlangana-hlanganiwa ni tinxaka ta vanatiko.

s869

14. Vungonwa byi andzile e ka vavanuna ni vavasati. Byi kona le'byi tshunguwiwaka, byi kona le'byi nga tshunguriwiki. Wansati a nga endliwa hi nsele wa vanhu hi mirhi, leswaku a nga vi na mbeleko; kambe mirhi ya swi kota ku herisa vungonwa le'byo endliwa hi vanhu. Wansati va tshungula, na yena wanuna wa tshunguriwa.
15. Wanuna a a x nga swi koti ku fihlela nsati wa yena leswaku xigangu xa yena i mani. A swi tala leswaku wanuna u laveriwa xigangu hi nsati wa yena. A swi tshama swi tiviwa hi vona vambirhi leswaku loko ku tshuka ku humelele ku karhata va ta tiva leswi va nga swi endlaka; ngopfu hi tlhelo ra makhombo la'ma vangiwaka hi ndlela leyi ya ku hanya ni vavasati e tindlwini.
16. Masangu ma yila ni ku yirisiwa swinene loko ku ri ni ntungu (vuvabyi bya xiwa), kumbe vuvabyi bya le ndyangu; kumbe loko ku loville munhu, la'va nga nwi lahla va fanele ku tiboha va nga yi e masangwini ku endla nkarhi wa tinwheti timbirhi kumbe tirharhu. Hambi munhu a lo lahla xaka kumbe munhu ntsena swa yila ku ya e sangweni ku nga si basisiwa. Swi tano ni ka loyi a nge ntirhweni wa ku nyika nsati wa yena ekhuri, a anga na fanelo ni ku pfuna e ku lahla vafi. Swiyila leswi swi kona hi matlhelo hikwawo, hi leswaku le'xi yilelaka wanuna xi yilela na yena wansati.
17. A swi endleki ku etlela ni nsati wa munhu e ndlwini ya yena, Mhaka le'yo tano yi nga endla leswaku nandzu wu tika, hikuva swi
10. vula leswaku mudyohi loyi u thumba yindlu ya nwini wa nsati. Loko vona vambirhi va twanana swa antswa ka kumana kurwana kwale nhoveni va endla kona timhaka teto. Vugangu hambu byi tiviwa leswaku byi kona, loko byi khomiwa byi ni miriho e hubyeni. Nsati wa munhu u fanele ku chaviwa, wa ~~xax~~ chavisa.
18. Ku ni vanwana vavasati, ngopfu la'vantswha, lava swi va taleleke, la'va rhandzaka ku tshama va ri ni wanuna, va swi kota ku yengetela mufana loyi a nga si ki tiyelaka, loyi va tivaka leswaku a nga humi nchumu, va hanya na yena. Mhaka leyi yi bihile swinene, hikuva loko nwana loyi a ngo thombela kona, swi vuriwa leswaku a nga gungundza. Hi leswaku loko swi ngo huma ro rhang'a a

s869

ri lomo, swi nga tala ku huma hiKwaswo, a nga ha vi na nchumu. Kwalaho nsati lo'wo tano i mudlayi. Ndziho wa kona, loko swi kumiwa, i NTSINGO.

19. Wanuna ku etlela ni wanuna a swi tiviwi hi xi-Tsonga. Swi sungule ku twala leswaku k ku ni timhaka ta muxaka lowu masiku ~~xxx~~ lawa kwale migodini ya le Khimbili (Kimberley) na Joni (Johannesburg). E makaya ka va-Tsonga a swi endlwi, swa yila.

20. Wanuna ku k etlela ni xifuwo i nandzu lo'wukulu ngopfu, wu rihwa hi nhloko, hi leswaku munhu loy'a endlaka sweswo a vo dlaya. Manguva lawa ya xilungu a va ha dlayi, kambe munhu wa rihisiwa swinene.

21. Swa endleka leswaku warhwanyana a ala ku ya etlela ni nuna wa yena. Kwalaho ku to byeriwa vakhegula; kutaku ni madyambu va nwi khoma, nuna a nwi otlela, va ri karhi va nwi khomele. Loko va endlile sweswo, a twile nuna a nga ha ali, wa swi kota ku andlalela nuna sangu. Loko a tiya a ha ala endzhaku ka sweswo hi leswaku a nga nwi lavi loyi wanuna; sweswo swa dlaya vukati.

Xikombiso: Madumelana a a tekiwile i Makhuza. Madumelana a a nga nwi rhandzi hikokwalaho ka swinwana leswi a swi endla leswaku vutomi byi nga tsakisi e mutini lowu. Madumelana a ala ku andlalela Makhuza sangu. Mhaka leyi yi kombiwa e ka vatswatsi. Madumelana a

11. khomiwa hi vatswatsi lava, Makhuza a nwi etlela. A nga hlwelanga ku teka khuri, a veleka Makhanana. Kambe leswi Madumelana a swo k'endleka kona loko va nwi khomerilo, u lo alela makumu, ku ko ku tengiwa, ku laveka leswaku XULA xi tlhels, xi kutsuriwa. Tata wa Madumelana a nga pfumelanga ku humesa xuma; kambe leswi a yi ri mikarhi le'yi nga kusuhi ni xilungu, MANGUVALAWA, Madumelana u lo tirha a kuma xuma, a nyika tata wa yena a xi tlherisela vini va xona. Hi leswaku Madumelana u lo tikutsula.

22. Nhwanyana loko a ri ni xigangu le'xi nwi rhandzaka swinene, xi navela ku nwi teka kambe xi nga swi koti, xa swi kota ku nwi phosa leswaku siku a yaka e vukatini a nga byi kandzi. A nga nwi endla leswaku a chava nuna kumbe a nwi nghenisa moya wunwana wo karhata. Loko a chava nuna ha kanyingi va sungula hi ka hlahluva

s869

ku vona leswaku le'xi karhataka inyini. Tinhlole ti ta komba loko a lo va machelwa (dambiketa); kutani u to laveriwa tinanga ta swona, a tlhela a va munhu.

1. Xikombiso: Nwaximusana a a tekiwa i Muzilela. Kambe a a rhandziwa hi jaha ra ka Makhubele; masuku jaha leri hi loko ri nwi chela. Loko a ri e vukatini, va vona swi nga fambi swinene, va lo hlahluva. Tinhlole ti ba MACHELWA, masuku loyi wanhwanyana a tshunguriwa, swi hangalaka, a a kandza vukati bya yona. Loyi a a nga cheriwanga ku ala nuna, kambe a a cheriwile moya, leswaku swi nga teki kahle.

2. Xikombiso: Xigoloza wa ka Ndlhovu a ya hlomisa nsati e ka ka Hlomani. Xigoloza a a ri ni makwavo loyi a ha ri ki wuntswha. Loko loyi wa nhlomi a fika laha vukatini a ala ku andlalela mukhalabye Xigoloza sangu, a ku yera u rhandza ku andlalela Mafemana makwavo wa Xigoloza a ha ri ki wuntswha. Mukhalabye a ku: A swi na nchumu, xuma a xi lovanga, wa ha kandzile e mutini wa ka hina. Hi loko kunene loyi wanhwanyana a tekiwa hi Mafemana, vakulukumba va lunghisa timhaka ta xuma hilaha ti yimeke ha kona laha mindyangu.

Mafemana a ba xuma a tlherisela Xigoloza; Wansati a kandza vukati.

12. 1. Masiku lawa swa humelela leswaku loko wanuna a hlomisile kambe a nga si heta e ku lovola, wa suka a famba a ya e xilungwini ku ya lava swo hetisa entsengo no swo tipfuna swinwanyana swa ku hanya. Kumbi i ku chava ku ta khomiwa hi muthelo ni milandzu minwana le'yi tibyaka hi yena nwini, loko a suka a famba a nga nyikanga ensati khuri, u nwi ghenisile e miringweni. Loko nuna loyi a ya hlwela e ku vuya swi ko swi tlula malembe marharhu, loko a hunguka ni wunwana hambilo rihisiwa loyi wa muonhi, ku soriwa nwini wa nsati hikuva u lo suka a pfalerile, wo nge i nguluve.

Loko a ri nhwanyana l'a twisisaka u ta va tirhisa leswaku nuna a hatlisa ku vuya, hikuva a nga ka a nga tshameli tiva ro kala mati. Swi tiviwa swinene leswaku loko a ta laha vukatini u tele ku ta veleka vana, kwalaho a nga ka a nga tshami va ri karhi va nga nwi

s869

nyiki ntirho wa yena; ku n̄ga leswaku nuna a va kusuhi a nwi nyika vana.

2. Hosi ya ka Nkuna a yi endlile nawu wa leswaku loko ku kambiwa mhaka ya muxaka lowu, ku kumiwa leswaku nuna wa nsati loyi u tshamisile e xilugwini malembe marharhu, mhaka ya kona a yi n̄ga rihwi; huvo a yi ku; Munhu a hi nguluve, a n̄ga pfaleriwi. Wansati na yena i munhu. Nuna loyi a ngo lo tshamisa, na yena u na vona vavasati lomu a hungataka kona. Hikokwalaho na yena loyi swa fanela loko a ntshunxeka a tšifuna e ka swa ntumbuluko.

3. Loko wansati a siyiwa a ri ni khuri, a sala a titshunxa, a kurisa xihlangi xa yena, a n̄ga na ndzingo; u ta xi undla nuna a ko a vuya. Kambe loko swi tlula malembe marharhu nuna a n̄ga si vuya u nghena endzingweni hi ku navela ku kuma nwana wunwana.

4. Kambe loko wansati a hlomile, a siyiwa hi nuna a ya edoropeni a n̄ga nwi nyikanga khuri, kutani a ya kholwa, loyi wansati loko a n̄ga sala a twanana ni vanwana vavanuna, wa swi kota ku tiyela e vukatini le'byintswa; va kutsula XUMA, hikuva a n̄ga ka a n̄ga tshameri tiva ro kala mati.

13. 1. Xikombiso: Khazamula wa ka Nhlanguwini a a tekile Nwa-Jani wa ka Makaringe. A suka a ya kholwa e xilungwini, kutani Nwa-Jani a langutela a ko a karhala a twanana ni jaha ra ka Nhlaneke a tsutsumela kona, a ya tekiwa. Loko timhaka ti fambile hi ndlela leyi, loyi wansati a n̄ga na nandzu; vanhu va nwi nkhenza, va ri karhi va sola loyi wanuna. Hikokwalaho swi nononhwile ku ya kutsula xuma e ka makaringe k hikuva ku hoxile va ka Nhlanguwini.
2. Telakufa wa ka Xingange a a tekiwile e ka Rikhotso. Nuna a suka a ya kholwa. Telakufa a langutela a ko a bola mahlo. Masuku ndzhaku ka malembenyana yo tiboha ku langutela, kasi va le vukatini a va nwi kombi nuna, a tšukela a ya kandza e ka Vahlavi, a tekana na Jozi wa Makhosini.
5. I fanelo ya wansati, nawu lowu a layiweke wona leswaku a n̄ga na fanelo ya ku pfumelela wanuna ku hlangana na yena loko a ha ku tintshunxa; swa fara ni loko a vona ngoma ya vavasati. Na swona

s869

loko a vona leswaku nuna u jfa a kokorhele mavabyi hi lomu a fambaka kona wansati u ni fanelo ya ku alela nuna ku hlangana na yena. Loko loyi wanuna a karhata, loyi wansati u to byela la'vakulu, vona va holovela loyi wanuna.

6. Wanuna u fanelo ku otlela ni nsati wa yena mikarhi hikwayo loko swi fanela. I fanelo ya yena. Loko wanuna a nga yi hetisi fanelo loyi wansati u to nwi byelela la'vakulu va nwi holovela.

7. Loko wanuna a nga yi e ndlwini ya wansati, wansati wa swi kota ku ya vilela e ka va le vukatini, a va komba leswaku nuna wa yena a nga etleli na yena. Vona va ta lava ku tiva laha nandzu wu humaka kona, kutani va ta kota ku lulamisa timhaka, a ta esangweni. Wansati a nga na fanelo yo ya tilavela vavanuna handle ka loko swi nga lo lunghisiwa hi va ndyangu wa nuna wa yena, va nwi tshunxa ku famba a tilavela loko kumbe loyi wa nwana wa vona o va ngonwa. Na swona loko ku ri ni wa le kusuhi swi to kombiwa yena a nwi velekisa.

14. Xindzimonyana xa 6. Ku tika. Ku va ni khuri.

Ku hlwela ku teka khuri.

Le'swi tsandzisaka mbeleko swi hlayile. Hambi leswi swi talaka ku va kona e ka vanhu va xisati, swi kona kambe ni ka vona va xinuna. Loko nhwanyana ndzhaku ka ku tekiwa a vile ni nuna esangweni masiku lawa ma nga endlaka tinwheti timbirhi kumbe tirharhu kambe a nga vonaki ku hundzuka, swi yeriwa etinklolweni swi ya kambiwa laha nandzu wu humaka kona. Hakanyingi loko vahlahluvi va kamba hi tinhlolo ta vona ku tala ku kumeka leswaku mbeleko yi tsandzekisiwa hi swilo le'swi hlayeke. Ti ta sungula hi wansati. (1) Wansati loko a ri ni XILUMI a nga swi koti ku teka khuri. (2) NOMBE. Leswi swi kombeka loko wansati a languta ehenhla(a vona nwheti) swa nwi tata, ku huma ngati yo tala ni ku tlurisa masiku la'ma fanelaka. (3) Ndzhundzhwana. Loko wansati a halata mati a twe ku vava, mati ya yena ma basa. (4) Vuloyi. (5) Madambi. (6) Vumba. (7) Xirheti; (8) Ku tsandzeka ka wanuna. (9) swikwambu.

s869

Wansati loko a ri ni xilumi a nga ki a yeriwa e tin'angeni le'ti hlahluvaka hikuva loko a vona nwheti swa tikomba leswaku wa hlupheka, u twa ku vava. Murhi wa kona i timitsu ta mphasamhala ni xikukutsu ni xintomana. Ta swekiwa a khula, a rhidzeriwa maswuswu a dya. Nkarhi wunwana swi ta hatlisa ku tshungula nkarhi wunwana swa hlwela, kambe swa pfuna.

N'ombe. Na yona n'ombe i vuvabyi le'byi nga laveriwiki n'anga ya tinhlolo hikuva vuvabyi bya kona bya tikomba. Mirhi ya kona i mpongompongo, mulubi ni nkanyi, timitsu ni mahanti, a swekeriwa. Leswi swo kangandzeriwa kunene swi omisiwa wa orhela, a orhisa ni hala mahlweni wa nkhinsama ehenhla ka xirhengele, musi wu nwi mbulukela hala hansi.

Ndzhundzwhana na wona wa tikomba. Kambe lo'wo biha hiloko mati ya wansati ma va la'yo basa. Kwalaho ku to laviwa munhu loyi a swi kotaka ku tshungula wona kumbe loyi a tivaka mirhi ya wona. Va tala ku swekela ntsondzentsondze ni huku ya mbaha yi dyiwa yi nga fayiwi marhambu.

15. Vuloyi. Leyi i mhaka le'yikulu ngopfu, le'yi tlhanyaka ni mindyangu. Yona yi laveriwa va-tinhlolo. Tona ti ta komba laha vuvabyi byi humaka kona, ti ta komba le'swi nga endliwa loko ku ta humelela miringo leyi. Ti ta komba ni mirhi le'yi fanekelaka ku tirhisiwa loko byi tshunguriwa vuvabyi lebyi.

Madambi i vuvabyi byo endliwa (dambiketa). Byi tala ku vangeriwa wansati hi la'va nwi vengaka kumbe xigangu lexi a xi rhandza ku nwi teka kambe xi tsandzeka; masuku xi susela mavila kona.

Vumba hi loko wansati a swi kota ku veleka tinhlolo kambe ti nga tshami, ti hundza sweswo-sweswo. Na swona swa tshunguriwa.

Xirheti. Lebyi i vuvabyi lebyi byi ngo vangiwa hi vusopfa bya vanhu. Loko nhwanyana kumbe wansati a hlangana ni wanuna a kutani a halatela e mindzhumbini hi ku chava ku nwi xurhisa, siku a hlanganaka ni nuna wa yena, hambu yena a chela endzeni, ntirho wu to va wona wa masiku. Nkarhi wunwana khuri ri ta onhaka ra ha

ri ritsongo, nkarhi wunwana ri onhaka ri ri rikulu; na kambe nkarhi wunwana ri ta onhaka munhu a ri handle, hi leswaku u ta fa a ri munhu va sungurile hi ku xinga.

Wanuna a nga velekiwa a ri ngonwa, a ri hava matimba ya ku andzisa vanhu; yoloye k hambi a nga etlela ni wansati a swi humi, wansati a nga swi koti ku hundzuka, nuna loyi u hava matimba ya ku nwi xurhisa. Byi kona vungonwa byo k'endliwa; kambe byona bya tshunguriwa. Yoloye u dyisiwa mahlungu, manwana a tlhaveriwa; na tindzhulwana ta xinkukwana le'xi sungulaka ku ringa kumbe xiphongo le'xi sungulaka ku vona leswaku xi nga tirha ntirho, swa enghena e mirhini leyi. Mirhundzu ya tinfenhe ni ya timhunti swi nghena kona.

Nwa-lhuchwechwe u tekiwile hi va ka Maluleke. Xilumi a a ri na xona. Leswi swi nga hatla swi voniwa u lo nyikiwa yona mirhi ya xona, kutani xikanwe a teka khuri. Hambi swi ri tano khuri leri a ri lava ku seketeriwa. N'anga ya yena yi nwi x nyikile yona mintsbyani khuri ri seketeriwa, ri yima a ko a veleka munhu.

16. Khavakhava wa ka Manganye a^a/ri nhwanyana wo yimeka swinene. A tekiwa e ka ka Risimati. Nuna wa yena a a ri Njhakanjhaka Godide. Swi tikombile xikanwe leswaku nhwanyana loyi u ni xilumi. Nuna wa yena a ringeta tin'anga ni tin'anga a ko a tshamisa e hansi. Loko a ri karhi a lava tin'anga leti a va tshikanga ku nwi ringeta na yena Njhakanjhaka hikuva a va ku kumbe na yena a nga na matimba ya wanuna. Hi loko Njhakanjhaka a ta teka tshengwe, vasati va yena la'vanwana va kuma swihlangi, kambe Khavakhava a nga ~~humelelang~~ humelelanga.

Nwa-Xokola loko a hloma e ka ka Nkhavelana a ri ni ~~ndzhundzwhana~~ ndzhundzwhana. Loko va vutisa tinhlolo ti vula leswaku i vuvabyi loko a kuma mirhi le'yi fanelaka swi ta hangalaka. Kunene a laveriwa n'anga. N'anga yi ringeta, ndzhundzwhana wu hangalaka. Loko vuvabyi lebyi byi horile a nga ha hlwelanga ku teka khuri, ndzhaku a va wansati ku fana ni vanwana vavasati.

Dedeya Nkhinsameri a a ri nhwanyana loyi a a famba ngopfu, a a nga siyi wanuna. Hambi va ri valungu a va tiva yena. Kunwana kunene a a kuma mali hi mmiri wa yena. Loko swi ri karhi swi ya emahlweni hiloko a dambiketiwa. Mmiri wa yena wu nyakala, a ku x wo nge ko famba-famba swa-nchumu e mmirini; kutani tin'anga ta swona ti laviwa ku ta lumulula madambi lawa. Swi tekile nkarhi lo'wo leha Dedeya a vabya, kambe n'anga yi tirha hi matimba yi ko yi nwi kota. Madambi lawaya ma tshunguleka, a hanya. Loko a hanyile a nga ha hlwelanga ku kuma khuri. Dedeya a veleka tinhloko; namuntlha u akile muti.

Nwa-Vukeya a a ri ni vumba. Yena a a kuma vana hi nkarhi ni nkarhi kambe vana va kona a va nga hanyi; a va hundza sweswo-sweswo. Ku file la'vo tala. Nuna wa yena Mahlekete a a nga tshembi tinhloko, a a lava ntsena e mirhi. Loko a tirhile ni tin'anga le'to tala na swona a feriwile hi vana la'vo tala swi kondza swi endleka leswaku vanwana va vona va hanya.

17. Xirheti a xi ri ni nhwanyana wa ka Mbhalati Nwa-Gogoza. Loko a tekiwile hi Dlayani Manghezi wa ka Ncayincayi u kumile khuri ro sungula hi nkarhi wa kona, kambe ri hatlisa ku onheka. A tlhela a teka rinwana na rona ri onhaka. Swi karhatile ngopfu, swi ko swi ya e tinhlolweni. Tinhloko ti komba leswaku i Xirheti. Va tsandzekile ku kuma loyi wajaha loyi a va tlanga swinwe, a nga yena loyi a nga nwi vangela xirheti hi ku halatela ehansi, emindzhumbini, hikuva loyi wajaha a a khorwile exilungwini. Nwa-Gogoza loko a a tlhelela kwale jaheni ra yena ri ya chela endzeni a ri ta va ri tshungurile vuvabyi lebyi. Kambe leswi va nga ha nwi kumangiki Nwa-Gogoza u lo ka a fa a nga khomanga nhloko, a nga siyanga nchumu.

Dlhadlha Dukuza a a nga veleki, a yi ri ngonwa. U huhile nkarhi lowu a a fanele ku va a nga huhanga; na swona a huha ni vasati la'vakulu, hi loko va susa hikwaswo a nga sali na nchumu. Hambi ku ringetiwile hi matimba ku ringeta ku pfluxa matimba ya yena tin'anga ti tsandzeka.

s869

Tharana a a nga veleki. Ku sungula swi lumbile ensati, kambe loko ku yiwa kona etinhlolweni swi kumeka leswaku wansati wa veleka swi tsandza nuna. Hi loko a laveriwa n'anga. N'anga yi ta nwi khoma-khoma. Yi nwi swekelela. Minwana mirhi yi khavutiwa kunene, minwana yi swekiwa a khula mati ya kona; minwana a tlhaveriwa. Swi tirhiwa masiku yo lehanyana. Loko a vutisa kambe tinhlole loko swi ringene leswaku a nga dlayilela mirhi ya yena, hiloko ti pfumela. Ku dlayiwa xinkukwana, ni xiphongo le'xi sungulaka ku khandziya, ku lunghisiwa tindzhoho ta swona, ti pfanganisiwa ni mahlungu a dya, a tlhaveriwa. Ku nghena ni mirhundzu ya tinfene ni ya timbhongolo ta va matsune. Loko ku hundzile masiku ma nga ri mangani a endliwila sweswo ro hetelela, a ya hlanganisiwa ni nsati wa yena hi yona mirhi leswaku mmiri wa vona wu nga chavani. Loko nwheti yi hundza hiloko yi hundza na yena loyi wansati, a teka khuri. A wundla khuri ra yena a veleka nwana wa mufana.

18. Mbilanyana Xigege a a tekiwile hi Mathalaza wa ka Nghwenya. A nga kumanga xihlangi enkarhi lo'wo leha. Va lavile tin'anga ni tin'anga va ko va heleriwa hi ku tshemba va tshika. A va nga lanwelanga makumu, kambe a va lo heta tin'anga leti va nga ti tiva. Hambi swi ri tano loko va twelela yinwana leyi va nga si ku yi ringetaka, a va yi kombela ku ringeta.

Sweswi a a ri nsati nkulukumba wa mhika. Va twelela n'anga yinwana ya le kule, leyi va nge ya swi kota ku bohela mbeleko, hiloko va ya yi ringeta na yona. Mukhalabye loyi a a tiva mirhi yo tala henhla ka vuvabyi lebyi bya mbeleko. Loko murhi lo'wo rhangwa wu nga humelerisi nchumu a a swi kota ku tirhisa wunwana, swi ko swi endleka hilaha yena a swi tivaka ha kona.

A nyika Nwa-Xigege swibohelwa (swinyandzana) swirharhu swa timitsu timitsu le'ti katsa-katsiweke a ku: "Leti wa sweka u khula mixo ni madyambu; loko x u nga si nwa u chela hlungu leri. U ta wu tirhisa masiku ya ntlhanu na mambirhi u ri karhi u nga rivali ku nyunyeta hlungu leri loko u nga si nwa. Loko u hotile sweswo u ta rhidza vuswa u dya; timitsu leti u ta ti umbeka e tshobyeni."

s869

Mahlungu manwana a nwi tlhavela ku rhendzelekela xisuti ni laha nkaveni. Loko ku hela nkarhi lowu a nga vula wona, xikanwe hiloko Mbilanyana a teka khuri a veleka nwana wa mufana; ndzhaku a tlhandlameta hi nhwanyana. Nsati loyi a na a kurile, a nga ha swi kotanga ku veleka a ya mahlweni, u lo yima hi yoloyi wa vuvirhi. Vanhu va hlamala ngopfu ku vona mhaka leyi. Ku humile homu ya xinkuzana yo hakela ntirho lowu, hikuva u tintshunxile hi mufana. Loko o nga u tintshunxile hi wa xisati a ku ta humesiwa thokazi.

Loko n'anga yi komberiwa ku ta tirha vuvabyi byihi ni byihi ku ni xi-ntshunxa-mirhi, yi nga mali le'yi humesiwaka loko a nga si sungula ku tirha. Vanwana va humesisa ntlhanu, mbuti kumbe pondo. Swi tano ni le ku boheleni ka mbeleko.

Xikanwe loko mutshunguriwa a hundziwa hi nwheti va hatlisa ku 19. ya tivisa n'anga ya yena leswaku munhu wa yena u yimile hi ndlela yinwana. Kwalaho yena u ta kota ku nghenisa minwana mirhi yo simeka ni ku seketela. Na yona mirhi leyi yi tirhisiwa ku fikela nkarhi lowu n'anga yi wu pimeke, hikuva loko swi tlula nkarhi wu nga tlhela wu onha wu ri wona.

Somisa Maxopana u tekiwile hi jaha ra ka Xikundzu wa ka Maluleke. Mbeleko ya yena yi nononhwa. Va ya vutisa tinhlolo. Tona ti komba leswaku nhwanyana a nga na vuvabyi, mbeleko ya yena yi lulamile; kambe ku holova swikwembu swi nge u humile e mutini swi nga tivisiwanga. Kunene va muka na Somisa leswaku a ya phahliwa mhamba le'yi nga yona yi x lavekaka. Vula byi kombile huku yo basa ya mbhaha; a yi dlayiwi, yi fanele ku fuyiwa loko yi hetile ntirho lowu wo phahla.

Ni mixo ku yiwa e gandzelweni. Vakulukumba, vana, vatukulu, va hlengeletana kona. Nkulukumba wa muti a ku: "Hi tile kwala ka nwina vatata wa hina, nwina va Zungeni na Nwa-Khosa, hi nge mi tshunxa nwana loyi a kotisa vanwana vavasati. Hi vula nwina va Xihosi, Mawewe, Hundzani; nwina va Nwa-Dewula; nwina va Rhangani, nwina va Khokhozela. Hi vula nwina va Masiya, nwina va Nwa-luphongola, na nwina va Mixiyi. Mi tele, vanwana ho pfanga ni ku

s869

mi rivala, hi ri mi byelana mhaka leyi, mi hi ntshunxela nwana loyi a sasekeriwa na yena a khoma tinhloko. Huku leyi mi nga yi vula hi yoleyi; Fole na rona hi leri. Swa-ku-dya hi to tisa mi ta dya, na vona vatukulu va nwina va ta tisa loko mi ri karhi mi va hlayisa, va hanya. Hina laha mutini a hi na mhaka ni nwana loyi, a hi tsakela leswaku na yena a fana ni vanwana vavasati, a kurisa muti wa nuna wa yena. Nwi toteni hi mafurha, mi nwi hlekela, na yena a tsaka."

Nwa-Maxopana a nga ha hundziwanga hi nwheti. Xikanwe a teka khuri, a tivula hi mufana. Ku tsaka ku va lo'kukulu laha mutini. Na yena Somisa a kandza vukati byo saseka swinene. U kumile swihlangi swa vafana ni swa vanhwanyana e ndzhaku ka loyi wa mativula.

20. Ndzimanyana ya 7. VANA. Ku hlayisa vana.

1. Leswi wansati a taka laha mutini ku ta andzisa rixaka ra nuna wa yena, hi yona fanelo ya yena le'yikulu ku kurisa ni ku hlayisa vana. Loko wansati a ri ni vana fanelo ya yena le'yo rhangha hi leswaku a vona leswaku va hlayisekile swinene. Vana va fanela ku kuma swakudya hi fanelo; va fanele ku lunghiseriwa by'etlelo hi nkarhi wa kona. Loko nwana a rila u fanela ku miyetiwa. Loko a ri loyi a ha anwaka, loko a rila u nyikiwa vele, a mbuyeteriwa, leswaku a rivala le'swi nwi karhataka; loko o na mbuyeteriwa o ala a ya e mahlweni ku rila, mana wa yena u ta swi tiva leswaku ku ni xa nchumu le'xi nwi karhataka. Kutani va ta hatla va nwi languta hi tlhelo ra mirhi. Loko a ri nsati wa vusopfa loyi a nga langutiki nchumu wa holoveriwa hi nuna kumbe a ko a biwa loko a nga hlayisi vana hi ku va hlantswa, ku va swekela, ni ku va ongola loko va vabya.

2. Nwana lo'ntsongo u anwa eka mana wa yena; hi swona swakudya swa yena, mafi ya mana wa yena. Loko nwana lo'ntsongo a swekeriwa maswuswu, (vuswa le'byo vevuka) hi loko mafi ya mana wa yena ma nwi karhata. Sweswo swi hatla swi vonaka xikanwe loko nwana a karhatiwa hi mafi ya mana wa yena. Na swona la'va tinhlolo va hatla va swi

kuma hi kona ku vutisa byona VULA. Loko va hlahluville va swi kumile leswaku nwana u fanela ku kuma swivuswana a nga si anwa e ka mana wa yena, mana wa yena u to endlisa xisweswo; E ndzeni ka yena ku ta hatlisa ku lulama.

Xindzimonyana xa 8. Vakatikulobye.

1. Vavasati la'va tekiweke hi nuna wunwe va vuriwa Vakatikulobye. Vona hivoxe loko va vulana va ri: Nkatikulorhi. Munhu wa vona a nga vula: Nyathela i nkatikulorhi; kumbe a nga ku: Nwa-Malaje i nkatikulorhi. Swi vula leswaku va tekiwile hi nuna wunwe, va kandzile vukati kunwe. Loko va swi rhandza va ri: Makwerhu. Kwalaho va tivita vamakwavo hikuva i va yindlu yinwe; nuna wa vona i tata wa vona. Na kambe loko wanuna a ri nene, vutomi bya yena byi khorwisa ni ku koka vanhu, loko wunwana wa vona a ri ni makwavo
21. a nga ya nwi tekela yena, a va nhlantswa ya yena.
2. Loko wansati a ha ku tekiwa, a nga si kuma nwana, swa karhata e ka yena leswaku u ta ku yini loko a vitana nuna wa yena. Munhu nkulukumba a va vitani hi vito ra yena. Loko a nwi angula a ri na yena u ri: NWINA. Kambe loko va ta va va ri ni xihlangi swi ta lulama, hikuva u ta nwi angula hi vito ra nwana: Tata wa Mani, a vula vito ra xihlangi. Loko a ri wanuna yena swa nwi olovela hikuva rito ra xifundzho ri ri: Nwa-Mani, a vula hi tata wa yena. Nwa-Masiya; Nwa-Matsakale; Nwa-Risenga.
3. Ku komba xichavo loko munhu a vulavula ni loyi a nga nkulu e ka yena u ri: Nwina. Va mi vitana tatana. Ndzi vula nwina manana. Hi xiTsonga swi vuriwa loko u vulavula ni munhu. Kambe loko u vulavula hi munhu a swi endleki ku nwi vula "Vona": u vuriwa "Yena". Masiku lawa xiTsonga xi tekile ni ku ambala xiVenda. Nwa-Mani a nga ha twali ngopfu, ku twala "nwina" loko nuna ni nsati va fundzhana. Na kambe munhu u ta twa leswi: Hahani va vula ku ri; e matshanweni ya leswaku: Hahani u ri; Masiya va vula ku ri; e matshanweni ya leswaku: masiya u ri; Kasi loko munhu a vulavula na hahani kumbe masiya u ri: Mi ri:

s869

4. Munhu loyi a a ri ni vavasati la'vo tala, loyi a a tekile Tshengwe a a langutiwa a ri nkumaswakwe (hosi), vavasati a va tsakela ku tekiwa e tshengweni hikuva ntirho wo phamela nuna swakudya a wu vevuka, a va pfunana, wunwana ni wunwana a a ri ni siku ra yena.
5. Wanuna na yena loko a ri ni tshengwe a a ti twa a ri munhu; e ka yena swakudya a swi tala vanhu va phophana va vitaniwa hi swakudya. Loko swihlangi swi rila laha mutini, swi pfhumbisa muti. Loko vanhvana va kula xuma a xi nghena. Vamakwavo a va kuma swo lovola vasati, va anamisa muti wa tata wa vona; na yena tata wa vona a a teka loko a ha rhandza ku teka. Kunene vanhu hikwavo a va nwi languta a ri hosi.
6. Vanwana vavasati va kutetela vanuna ku teka tshangwe. Loko a ri nsati lo'nkulu yena wa swi tiva leswaku hi yena nsinya laha mutini, vana va yena va ta va vona vadyandzhaka, kutani loyi wanuna loko a ri ni swilo swo tala, hambu swi ya hi mindyangu, swi ta tongiwa hi hosi ya muti.
7. Wansati loko a navela & leswaku nuna wa yena a teka tshengwe u ri ka nuna: Teka wansati, mitirho ya ndzi dlaya. Wanuna loko a fundzha nsati wa yena e mhakeni leyi, u ta ku: Ndzi lavele yena. Kwalaho wansati u ta suka yima a lavela nuna ensati. Loko a nwi kumile u to vuya a ta vika, kutani ku lunghisiwa xuma va ya lovola.
8. Nxealati (Nwa-Mugwambana) a a tekiwile e ka Xipalana. A ku ka nuna: Teka nsati. Nuna wa yena a ku: Wo ndzi lavela & wena. Hi loko Nwa-Mugwambana a suka a ya ka ka Mudlhankuzi, a ya vulavurisa nwana Ndhondhela (Milaleni). Yena a pfumela. Loko swi lulamile swinene Nxealati a ya vikela nuna wa yena. Yena a nkhensa, a humesa xuma va ya lovola, a hicomisa.
9. Nwa-Musengi nkat'a Masocha a ku ka nuna u fanele ku lava wansati hi ta ta pfunana mitirho ya laha ndyangu. Masocha a ku: Famba u ndzi lavela, ndzi ta nkhensa. Kunene Nwa-Musengi a famba a lava. A ya kuma nhwanyana wa ka Nkwini, a nga Jamela, a nwi

s869

komba timhaka, yena a nkhensa. Va ba xuma va ya lovola, va hlomisa, a ya kandza, a va nkatikulobye wa yena.

10. Loko wanuna a nga fundzhi nsati wa yena u to na nwi byela leswaku a ya lava wansati, yena o pfumela. Ndzhaku a famba a ya tilavela. Kwalaho swi tala ku hoxa, hikuva yena u to nchumu hi le'xi nga wansati, kasi kumbe u lo lumeka ndzilo a hisa muti. Kambe-kambe swi hambene ni swa xiVenda. Wansati a nga laveri nuna
23. wa yena ensati a nga rhumiwanga; swi endleka ntsena loko a nwi rhumile, a ku: Famba u ya ndzi lavela.

Ku phamelana swakudya.

1. Wanuna loko a tekile tshengwe, vavasati va ri varharhu kumbe mune, va phamelana swakudya. Nsati loy'a nga rhanga ku tekiwa hi yena nwini wa muti. La'vantswha loko va fika va fikela eka yena. Nsati loyi a landzaka loko a fika u fikela kwala mbiteni; kwalaho a ku si va ni ku phamelana hikuva loyi a fikaka hi yena loyi a nga mukhomi wa timbita. Loko a swekile u phamela wanuna; a phamela swihlangi, a phama xa yena ni xa nkatikulobye kumbe nwingi hikuva u hlomele kona ka yena.
2. Loko ku fika wunwana wansati hi yena loyi a nga ta sala e mbiteni, kwala ka nsati lo'nkulu; loyi a a khomile timbita a huma mbita ya yena. Kutaku loyi a fikaka a sweka a phamela wanuna, a phamela swihlangi, a phama xa yena ni nwingi (kumbe nkatikulobye). U ta phama kambe ni xa nkatikulobye loyi a ha ku nwi humesaka mbita. Na yena nkatikulobye loyi loko a phamele nuna ni swihlangi swa yena, u phama ni xipandzwa xa nwingi (nkatikulobye lo'nkulu). Yena (nwingi) u ta dya ni loyi wuntswha hikuva yena wa ha ri embiteni xipandzwa ya nuna a yi vuri leswaku u ta yi dya hikwayo, e-e, i nawu ntsena. Vuswa le'byi nga dyiwangiki byi ta sileriwa, mundzuku ma ta va madleke; loko ku nga endliwi sweswo, byi to nyikiwa swihlangi, swi dya.

Xikombiso: Kapela Xivambu a a ri ni vasati va x mune. Nsati lo'wo rhanga a a ri Nwa-Muxwana; a teka kambe wa vumbirhi yena Nwa-Mpapalati. A tlhela a teka wa vurharhu yena Nwa-Gaja; wa

s869

vumune a a ri Nwa-Muchwechwe. Vasati lava wunwana ni wunwana a ri ni nsimu ya yena ni ngula ya yena. Nwa-Muxwana na Nwa-Mpapalati a va ri vona vini va muti; ntirho wa vona a ku ri ku vona swa masimu, ni ku fambisa mitirho ya ndyangu. E xitikweni a ku ri na Nwa-Gaja na Nwa-Muchwechwe. A ku swekiwa hi mbita le'yikulu mixo ni madyambu. Wunwe a a sweka ni mixo wunwe a a sweka ni madyambu.

24. A ku phamiwa swipandzwa le'swi ringanaka vanhu hikwavo va ndyangu. A va dyisa xisweswo lembe ri ko ri hela.

Mavele lawa a ma dyiwa loko ku pfuleriwa i ya Nwa-Muchwechwe. Loko ku hela ya Nwa-Muchwechwe, a ku engheneriwa ya Nwa-Gaja; loko ya Nwa-Gaja ma hela ku nghena ya Nwa-Mpapalati; loko ku hela ya Nwa-Mpapalati a ku nghena ya Nwa-Muxwana ku ta hetelela hi ya Mukhalabye Kapela; ni le ndzhaku loko Kapela a file va lo sala va hanyisa xisweswo.

2. (a) E mutini wa ka Gebula Hiliza wa ka Risimati a ku ri ni mune wa vavasati. Wunwana ni wunwana wa vona a a ri ni yindlu ya yena a ni yindlu yo tshivela ndzilo le'swi akiwaka hi nuna wa vona; swivava a va ri na swona hikwavo; kambe swivava wunwana ni wunwana wo tiakela. Ntirho wa swivava i wa vavasati laha tikweni ra ka Nkuna. (Mhaka leyi yi humelele hi nyimpi ya Majekejwa le'yi nga heta vavanuna va ka Nkuna ku sala vavasati va vaferiwa, kutani hosi yi lerisa leswaku mitirho yo kutla byanyi, ku aka swivava, madulu ni swinwana le'switsongo vavasati va fanele ku tiendlela leswaku la'va feraweke va ta fana ni la'va ha hanyeriwaka hikuva vanhu lava va file loko va lwela tiko). Nsati wa yena lo'nkulu i Nwa-Mali. Hi yena loyi a a fambisa timhaka ta muti. Vavasati lava wunwana ni wunwana a a sweka mbita ya yena. Wanuna a a phameriwa hi Nxalati a nga nsati lo'wo hetelela e ku tekiweni. Yena a a nyikiwile ntirho wolowo wa ku phamela wanuna. Loko siku rero a tsandzeka hi swa mmiri, a swi tiviwa hi Nwa-Mali ku komba loyi a fanelaka ku languta Mukhalabye hi tlhelo ra swakudya. Wunwana ni wunwana a a phamela vana va yena. A a phamela nkatikulobye. Xipandzwa xa nkatikulobye a xi yisiwa e ka Nwa-Mali, hi laha

s869

hikwavo a va hlengeletana kona va dya. Na vona vana va vona a va hlengeletana ndzhawu yinwe loko va dya, vafana hala, vanhwanyana hala. Vavasati lava wunwana ni wunwana a a ri ni nsimu ya yena, tshangava ra timanga, mitanga lomu a byalaka kona timbewu ta yena.

25. 3. Loko wu ri nkarhi wa xirimo vavasati lava va tiyela e masinwini ya vona va ya rima ni ku hlakula. Nsimu ya nuna yona vasati lava va ya na yena va ya nwi f pfuna leswaku yi hatla yi hela.

4. Mavele ya nuna a ma dyiwi loko va ha ri na wona lomu tinguleni ta vona. Loko va heleriwile hikwavo hi kona va vikaka e ka nuna. Hi kona a pfulaka wa yena enkundla a va phakela mavele.

Vukwele ni timholovo e xikarhi ka vavasati.

1. Vukwele hi byona byi tswalaka timholovo. Vavasati loko va lwela nuna, wunwana u ri: "Mina a ndzi rhandziwi, ku rhandziwa Nwa-Mani." Wunwana na yena a vula sweswo; Loko a ri wanuna wo kala dzanu u ta na kuma mpfundla o nyika wunwana wansati leswaku a sweka; kwalaho u lumekile ritswha, u kombisile loyi a nwi rhandzaka ha kunene. "A mi voni swilo hikwaswo a swi dyiwi hi Nwa-Mani, hina a hi lo titshamela vito ra le vukatini, vukati a byi kandziwanga hi va Nwa-Mani. Kasi va hundziwa hi nchumu. Lexi a xo ya kona, lexi xi ya kona; ho sala hi swi twa swi dyiwile lomu ka vutolo." Rivengo ra pfuka, va nga ha lavi ni ku vonana, ni ndzilo va nga ha okelani, va nga ha vulavuli swinwe.

2. Kambe leswo swi vangywa hi vusofa bya wanuna. E mutini lowu wu yimisiweke hi nawu le'swo tano a swi swi koti ku humelela. Nsati lo'nkulu i mana wa vona hikwavo, hi yena a fambisaka swa laha mutini. Yini na yini leyi wanuna a vuyaka na yona yi sumiwa e ka Manana loyi, hi yena mana wa vona; loko nsati wunwana ni wunwana a dyondzisiwile ku chava yena e ku fikeni ka yena, a ku nga vi na ku karhata ka nchumu. Loko a nyikiwa nyama swi vonaka leswaku yitsongo va nge swi koti ku xekelana, yi to swekiwa kona e xitikweni xa mukhegula, va ta ta dya kona hikwavo; na swona swihlangi swa vona swi yi kumisa xisweswo.

26. 3. Vavasati loko va tekiwile e mutini a hi hikwavo la'va nga ni mavoko. Wunwana wa gingirika, wunwana wa tsandzeka. Loyi wo gingirika wa tirhandzisa. U lungisela nuna hikwaswo hi nkarhi wa kona ni hilaha swi fanelaka ha kona, kwalaho nuna u fanele ku nwi rhandza hikuva na yena loyi wansati wa nwi rhandza. Loyi wo tsandzeka ku gingirika wa tivengisa, hikuva wanuna u ta ta eka yena a ta lava yini. Loko a ri ni ndlala a ya ka yena u ta kuma ku nga ri na xakudya, hikuva mavoko ku hava; kwalaho a nga tikarhati hi ku ya kona kumbe ku rhandza munhu loyi a nga vuriki nchumu ha yena.

4. Nkarhi wunwana wansati wa kariha ku banga vulolo ni vusofa. Hikokwalaho ka ku loloha ka yena u ta venga nkatikulobye hikuva yena u tiva tifanelo ta yena ndyangu na swona wa ti endla. Endyangwini lowu ku nga ni ku holova lo'ko tano vasati va kona a va phamelani swakudya; va chava ni ku chelelana. Swihlangi swa vona na swona swi dyondzisiwa mhaka leyi, kutani a swi nyikani swakudya.

Swikombiso: (a) Jowula Muhlohlwane a a ri ni vasati vambirhi va ka Xingange. Vasati lava a va ri vamakwavo. Loyi wa hosi a a ri ni vukwele, a a nga rhandzi ku kandza ni wunwana wansati. Timbholovo ti pfuka, ku nga ha lulami nchumu. Loyi wa ndzisana hi ku vona leswaku nuna a nga vuli nchumu hi swona, a ku: Ndzi karhele; ndzi nge tlheleri kaya, swi tlula hi ku fa. Hi loko a nwa murhi, a fa.

(b) Mapeza Khumalo a vulavurisa wanhwanyana leswaku a ta teka nsati wa vumbirhi. Hi loko a nsati lo'nkulu a arisa. Kambe lo'wanuna a phikelela, a ko a tlhakisa. Kambe a swa ha yanga kule, xuma xi te xi nga si ya hiloko loyi wa hlomisa a tifambela, ku va kona ku fa ka vukati.

(c) Muthwayisa Ximati wa ka Dzundzule na yena u te loko a ku u teka nsati wa vumbirhihi nsati a arisa a ku: U lava nsati wo endla yini. Ndzi ku endlela hikwaswo, u pfumala yini? Hiloko na loyi wa ka Dzundzula a tsandzekisa xisweswo ku teka nsati wa vumbirhi.

s869

Ku landzelelana ka ku ya ka wanuna endlwini e ka vasati.

1. Wanuna u bohekile ku ya e tindlwini ta vasati loko nkarhi wa wunwana ni wunwana wu fika. Wansati loyi a nga lumula nwana wa yena hi yena loyi wanuna a fanelaka ku va e ndlwini na yena. Loko swi hatla ku katekisa a teka khuri (nyimba), nuna u ta tshamisa kwala ndlwini ya yena, a hanya na yena ku ko swi endla tinwheti ta ntlhanu na yinwe. Ndzhaku ka nkarhi wolowo u ta nwi tshika; a nga ha ri na nawu wo andlalela nuna sangu; u tikile. Ni le mitirhweni ya hosi ya tiko a nga ha yi. Yena wo titirhela mitirho ya laha kaya.

Loko a huma ka leyi yindlu u to wisa switsanana, a ya enghena ka ya loyi na yena a landzaka hi ku lumula enwana. Loko a huma e ka yena a ya enghena ka wavurharhu, sweswo-sweswo.

2. Ku nga ku loko wanuna a ri ni xitekela-tlhelo (ku rhandza wunwana ku tlula wunwana, a va a ala ni ku ta endlwini ya yena, loko a ri wansati wa ku tswalwa, wa yi vika e ka vakulukumba a ku: Loyi wanuna a nga ha ti e ndlwini ya mina. Ndzi endla yini-ke? Loko yo na tengiwa loyi wanuna a nga twisisi, kwalaho wansati loko o tilavela vavanuna a nga na nandzu; loyi wa muonhi e ka vanwana a nga rihisiwi. Kambe loko wu va nandzu lo'wu yaka e hubyeni, a nga rihisiwa leswaku va nga ti tolovela ku onha swa vanhu va ku a va nga rihi.

Xindzimana xa 9. Ku xaveriwa ka vavasati.

1. Wansati u xaveriwa tinguvu to ambala, mikumba yo funengela ni vusiku, minturhu yo funengela ni nhlikanhi, vusenga bya milenge ni bya mavoko byo bomba ha byona, vuhlalu byo bomba ha byona. Swilo leswi loko wansati a ri na swona u tiviwa xikanwe leswaku u tekiwile hi nuna lo'wo yini. Loko yi ri mindyangu le'yi hanyaka

28. hanyaka xi-vanhu, loko loyi wa nuna a ri ni vamakwavo va xinuna (ngopfu tindzisana) va nwi pfuna ku xavela nsati loyi, ngopfu loko a ha ri nhlomi, vona lava va ha ri majaha va nga si va ni ya vona miti. Tindzisana leti ta nuna loyi ti twisisa swinene leswaku loyi wansati i mana wa vona. (Nsati wa ndzhaka va teka a ha hanyelwa).

s869

Wanuna loko a hlayisa nsati a nwi bombisa ngopfu, na kona swa kombisa leswaku (Xa-Nwini-a-xi-fi-ntsena) Xa-nwini-a-xi-bihi.

Loko wansati a tekiwile vatswari a va ha boheki ku nwi ambexa, Loko ku lovoriwile, ntsengo wu hlangene, mi kombela, va mi nyika, mi nga amukela, va nwi hlomisa. Kasi loko mi nwi siya kona, kasi vona va mi nyikile, i ntirho wa nwina vateki ku nwi ambexa. Vatswari va nga ha nwi xavela, kambe a swi va bohi ku kota loko a nga si tekiwa.

Leswi Vavasati va xaverisiwaka xiswona.

1. Loko wanuna a vuya hi le m ku tirheni u vuya a xavele vasati va yena swo k'ambala, swo funengela, ni swo bomba ha swona. Vavasati a va xaveriwa nguvu yinwe, yi handzuriwa hi ku ringana leswaku wunwana ni wunwana a kuma ya yena. Loko vatswari va loyi wanuna va ha hanya, swilo hikwaswo leswi a vuyaka na swona swi ri e ndzhwalwini wu fika wu tlatlataliwa e ka vatswari va yena, a va vikela ni ku va komba timhaka hikwato. Ndzhaku ka loko vona va swi vonile hi kona swi nga ta hlengeleteriwa vini va swona va phakeriwa. Loko vatswari va nga ha ri kona, tata wa yena lo'htsongo wa swi kota ku va yena tata wa yena e timhakeni leti. Loko a nga lavi ku va xavela wo va nyika mali hi ku ringana va ya tixavela hi voxo. Kwalaho wunwana ni wunwana u ta tixavela leyi a yi rhandzaka. Loko yi tiyile ni loko yi nga tiyanga swi ta tiviwa hi yena nwini. (Na loko va ri ni swihlangi na swona swi ta xaveriwa hi ku fanisiwa).
2. Loko ti hlakala va ta tlhela va xaveriwa nkarhi wunwe, hi ku fana, Vanwana va nga va ni varikwavo la'va va nyikaka tinguvu, kambe sweswo a swi hlayi nchumu hikuva a swi humi ka nuna wa vona, kambe munhu wo va ni varikwavo, u lo velekiwa, u huma kaya.

29.

Wanuna ku ka a nga ambexi vasati.

1. Tindlela ti nga va timbirhi kumbe tirharhu le'ti nga endlaka leswaku wanuna a nga koti ku ambexa vasati va yena. A nga endlwa hi ku pfumala (vusiwana). Kwalaho m'ehleketo ya yena a yi koti ku tihundzuluxa, kutani a tsandzeka ku kuma swo ambexa vasati. Tlhelo rinwana hambi a yi vona fanelo ya yena, hi ku ka a nga rhandzi

s869

wansati wo nwi tshika a famba ntsena; a ambele macakala. Nakambe swi nga endliwa hi futa ra wanuna.

2. Loko swi humelela hi ndlela ya futa swa nononhwa ku swi tshungula; hambu a ngo byeriwa a nga swi koti ku hundzuka hikuva a nga endli hi vomu. Loko swi endliwa hi ku ka a nga rhandzi wansati swi nga hundzuka ntsena loko a nga endliwa leswaku a nwi rhandza. Loko swi endliwa hi ku ka a nga khathali, leswi a swi na murhi.

(a) Majozi Xigule a a ri ni nsati wunwe. Yena nwini loyi wx wanuna a a nga swi koti ku hlayisa hi tlhelo ra swa k'ambala, hambu ku ri ku hlamba a swi nwi karhata ngopfu. Na yena nsati a a nga langutiwi hi munhu, hikokwalaho a a nga ambali kukotisa nsati loyi a nga ni nuna. Na yindlu ya yena a a nga kukuli, a wo nge vanhu va kona va rhurhile. Mhaka leyi a yi nga onhi nchumu hikuva a g va fana nsati ni nuna.

(b) Laha wanuna a ha ri ki ni vatswari va yena loko a nga xaveri wansati etinguvu, vatswari va nwi holovela. Loko na swona a nga ri na vatswari va ka vona va ta nwi tsundzuxa leswaku i xihoxo le'xikulu ku tshika nsati a famba ntsena. Loko a etlela a lo kwinya bya xiharhi loko a nga ya e ka rikwavo nuna loyi timhaka ti nga nwi tikela; loko swi ya kule a nga rihisiwa.

Xindzimaryana xa 10. Nuna ku ya hi nghohe.

1. Laha tshengwe ri nga kona a swi tali ku pfumaleka leswaku vukwele byi va kona. Va kona vavasati la'va twisisaka tshengwe, va kona la'va nga twisisiki ku tekiwa va tele. Laha wansati a nga swakwe i hosi; kasi loko a ri e tshengweni wa swi tiva leswaku hosi i nsati loyi a nga humesa nuna e lawini.

30. 2. Loko wanuna a ri ni vasati, kutani a tikomba leswaku ku na loyi a rhandziwaka ku tlula vanwana, kwalaho ku fanele ku suka ritshuri. Kwalaho vasati lava va ta vengana, va tshamela ku holova, swi nga kala swi yisa laha va lowanaka, ni ku dlayelana swihlangi.

Risenga a a ri ni vasati varharhu. Nsati lo'ntsongo a a tirha ku twa. Loko a endlile byalwa vanhu a va byi tsakela ngopfu. Loko va ri karhi va nwa byona a va nga tshiki ku dzunisa loyi wansati:

A mi byi twi, byi nga byalwa ka. Nwa-Dlokodla i wansati, Risenga u tekile wansati. A nga na xitalo. Kwalaho ke Risenga a swi komba swinene leswaku Nwa-Dlokodla u le mbilwini ya yena. Nsati lo'wa le xikarhi a sungula ku venga ngopfu Nwa-Dlokodla. Loko Nwa-Dlokodla a engile byalwa, loko a ha sukile nsati loyi a sala a chela munyu. Byalwa byi nga nweki, Nwa-Dlokodla a holoveriwa. Hi loko a ku ka nuna wa yena: Tata wa Ntsenani, mo ndzi holovela ntsena, vasati lava va vakatikulorhi wunwana wa vona hi yena a nga onha byalwa lebyi. Loko mo swi xiya mi ta swi khoma; byalwa lebyi a byi lulamile, a byi nga ri na munyu. Kunene Risenga a endla leswaku Nwa-Dlokodla a hatla ku vandzekela a siva lebyi byi nga nyikiwa etinguluve. Loko byi handzeriwile, wansati a teka mbita a ya enambyeni. Luya muendli x wa swona a ehleketa leswaku hi le'swa tolo, a suka xikanwe a ya ku munyu pitsi-pitsi; kasi Risenga u tumbelele. Hi loko a nwi dumela a ba. "Noyi ndzina, wa swi kota ku dlaya munhu wena. Hatlisa u boha u ya byela vatswari va wena timhaka leti u ti endlaka". A teka swifunengelo a cukumeta handle. Wansati a ya e ka rikwavo. A fika a vulavula vunwa. Leswi vona a va swi tiva leswaku u tekiwile hi nuna lo'nene, va rhuma munhu ku ta kuma timhaka swinene. Loko va ti kumile va nwi tlherisile hi tipondo tirharhu, le'ti helokotiwaka hi byalwa, va ku: "Makhuvele a nga holovi, a a rhelete mbilu, hi lo veleka mmiri, a hi veleka mbilu. Makhuvele Mukonwana loyi hi nwi tivaka, hi nwi tshembaka; a nga na huwa na munhu, a a rhelete mbilu a amukela mbyana ya yena." Kunene kisenga a nkhensa, a amukela nsati wa yena. Ku sungula siku rero a nga ha swi engetanga; vuxaka byi kula ka yena ni nkatikulobye, muti wa Risenga wu va muti wo rhula vasati lava va hanyisana swinene.

31. 3. Siku rinwana swi humelele leswaku nkulukumba X loyi a a ri ni vasati va ntlhanu, a nyika wunwana wa la'vatsongo yindlu yo fuleriwa hi mazinki kasi loyi wunwana x yena u le ka le'yo fuleriwa hi byanyi. Loko va phikizana hi ku rhandziwa hi nuna wa vona loyi wa yindlu ya mazinki a ku: A wo languta yindlu ya wena ya byanyi, hina vanhwanyana ta hina ti fuleriwa hi mazinki. Luya o nk'ala ku twa;

s869

hiloko a hisa yindlu ya yena le'ya byanyi, yi tswaha, X a holova ngopfu, a va rhumela ka rikwavo wunwana ni wunwana. Vatswari loko va swi twile, va swi vonile ku biha ka swona, wunwana ni wunwana wa vona u vuyisiwile hi homu. Nandzu lowo x wu helela kwalaho.

4. Risimatí Xigoloza wa ka Homu a a ri ni vasati varharhu. Loko a aka yindlu le'yo rhang, a nga yi kurisanga ngopfu. Loko a tshamile kona ni nsati wa yena lo'nkulu, a rhandza ku teka kambe hikuva a a ri ni XUMA, kunene a teka nsati wa vuvirhi ni wa vurharhu, kasi u ta ku loko a va akela tiyindlu o aka le'tikulu, le'to tlula le'yo rhang, na swona ti sasekile. Nsati lo'nkulu a va ni vukwele, a lowa vakatikulobye; wunwana a nwi nghanisa mafufunyani, loyi wunwana yena a nwi enghanisa xidyiso. Vasati lava va nga ha pfuni nchumu e ka loyi wanuna.

NDZIMANA YA 9. Ku hlayisiwa ka vavasati hi nuna.

1. Wanuna u fanele ku lavela wansati hikwaswo leswi a swi pfumalaka. U fanele ku nwi xavela tinguvu, ni tinguvu ta swihlangi swa yena; u fanela ku nwi akela yindlu, swi va tano ni ka swihlangi swa yena; tshanga ra timbuti loko ti ri kona; vuhlayiselo bya ~~kixkix~~ timbewu hi tinxaka ta tona; swibya swo phamela swakudya hi tinxaka ta swona; mindyelo, swinkambana ni swinwana; tinhlelo ni swintewana ni hikwaswo swo tirhela ka swona. Na tona timbita le'tikulu ta byalwa. Hikwaswo swilo leswi wo tirha ni ku tirhela e ka swona loyi wansati a hi nhundzu ya yena; i xuma kumbe nhundzu ya nwini wa muti. Kambe swi hlayisiwa ~~kixkix~~ hi loyi wansati.

32. 2. Wansati u fanele ku kumeriwa hikwaswo leswi a tirhelaka ka swona ni leswi a tirhaka ha swona; swi nga ri tano nuna wa yena wa soriwa. Na swona loko wansati a nga ri ni leswi a kotaka ku tirha ha swona ni ku swi tirhisa wanuna a nga swi koti ku langutela le'swi-nene e mutini, hikuva wansati a nga na swo swi tirhisa.

32 cont. s869

Xindzimana xa 2. Ku ongola nsati loko a vabya.

1. I fanelo ya wanuna ku hlayisa ensati wa yena; fanelo leyi ya wanuna yi kona ku fikela loko va avanyisiwa hi rifu. Loko wansati a vabya i fanelo ya wanuna ku rhumela rito e ka vatswari va nsati wa yena le'ri va tivisaka leswaku a va pfuki. Laha mutini wanuna u fanela ku vona leswaku hikwaswo swi lulamile. U fanele ku ongola nsati wa yena hi fanelo. U fanele ku lava tin'anga ti ta nyika mirhi. Swakudya le'swi fanelaka muvabyi swi fanele ku va kona, a swi kuma hi nkarhi wa kona. Vatswari va wansati vo byeriwa leswaku va swi tiva, a va ongoli, ku fikela loko kumbe vuvabyi byi ~~x~~ ri ~~ka~~ le'byo karhata va nga ta ku kumbe na vona va nga pfuna ku ya lava tin'anga. Nuna wa yena ni varikwavo hi vona la'va fanelaka ku chivirika ku tshungurisa nsati wa vona.

(a) Cheyeza Manhlanza u vabyile a ri e vukatini. Va ringetile va le vukatini, tin'anga ni tin'anga, va kondza va vona leswaku va nge koti ku endla nchumu. Hi loko Va nwi vuyisa e ka rikwavo va ta hlamusela hilaha va nga tikarhata ha kona kambe swi nga pfunangiki nchumu. Va va kombela ~~x~~ leswaku kumbe vona va nga va pfuna a ya beriwa hi moya a ri kwale kaya kumbe xana Xikwembu xi nga pfuna.

(b) Vatswari va yena va nwi tekile, va ringetile ku lava tin'anga. Tin'anga ti ringetile ti tsandzeka, kambe e ku heteleleni va ya kuma mukhalabye loyi a nga kota ku nwi tshungula a hanya. Loko a hanyile va yile va ya vika kwale vukatini. Vona va nkhenza ngopfu; va humesa swa N'anga, kutani n'anga yi hakeriwa.

ENDS. S. 869